

KŐFALVI TAMÁS

A pécsváradi úriszék működése a 18. század második és a 19. század első felében

The activity of the manor-court of Pécsvárad in the second half of the 18th and the first half of the 19th century. After the expulsion of Turks, the lands of the Benedictine abbey in Pécsvárad with many other lands get into foundations, serving the renovation of the high education and the catholicism. For the peoples of this lands the manor-court in Pécsvárad was the prime and most important court. The author, based on protocols and writings, presents the structure and working of this court.

Keywords: Pécsvárad, manor-court, history of law

Az apátság kora

A török kiűzése után az egykori pécsváradi apátsági uradalom működését is újjá kellett éleszteni. A bencés szerzetesek ugyan már nem települtek vissza a monostorba, de az uralkodók az apáti címet a hozzá kapcsolódó földesúri jogosítványokkal együtt továbbra is adományozták. A földesúr népei feletti joghatóságának elsődleges fóruma az úriszék volt. Pécsvárad esetében ez a bírói fórum – pallosjoga révén – széles jogkörrel rendelkezett, így még a főbenjáró, halálos ítélettel büntetendő ügyekben is ítélezhetett. Bár az úriszéktartás joga a földesurat illette, a bírói feladatokat általában valamelyik tisztviselője – többedmagával együtt, bírói testületben – látta el helyette.

A pécsváradi apát mint földesúr által tartott úriszékről 1764-től maradtak fent jegyzőkönyvek,¹ amelyekhez a 19. században (1848 után) betűrendes mutató készült. Ebben a peres felek nevei a kezdőbetű szerinti külön füzetekben, azon belül évenkénti, azon belül ügy sorszám szerinti növekvő sorrendben találhatóak. Sajnos ezek közül több füzet elveszett, illetve hiányos, szerencsésebb esetben még részben vagy egészben lappanghat. A jegyzőkönyvek első kötete, amely 528 számozott oldalból áll, az 1764. június 3. és 1778. december 29. közötti időszakot öleli fel.² A latin nyelvű jegyzőkönyv eleje sérült és hiányos, oldalszámozása szerint a 3. oldaltól maradt fenn. A meglévő első bejegyzések egy június 3. előtti úriszékről készültek, amelynek dátuma azonban nincs a kötetben. Ez a rész 20 ügyet tartalmaz. Az egyes ülészakok ügyeit folyamatosan számozták, de többnapos

¹ MNL BML XI.605.i. R. (A jegyzőkönyvekre való hivatkozás a továbbiakban csak az úriszék dátumának és az ügyszámnak a megadásával történik.)

² A 12. és a 13. oldala üresen maradt.

ülésszak esetén 1770-től „szakaszhatárként” beírták az egyes napok dátumát is.³ A jegyzőkönyvi bejegyzések úriszéki ülésenként haladnak, az úriszék kezdő dátumának és a résztvevőknek a megadása után az ügyek rövid összefoglalása, illetve az azokban hozott döntések leírása szerepel, amelyeket 1768-tól a „*Dispositum est*”, „*Delibertaum est*”, „*Ordinatum est*”, „*Determinatum est*”, „*Ordinatum et decisum*” vagy a korai időszakra jellemző „*Decisum*” kifejezések valamelyike vezet be. Az úriszék kezdetének dátumát és helyszínét az ülésről készült jegyzőkönyvi bejegyzés bevezetésében adták meg. A bejegyzések végén a kelteztést – többnapos ülésszak esetében is – az „*Actum die et anno ut supra*” vagy „*Actum anno, die, mense, locove ut supra*” kifejezésekkel intézték el.⁴ Az ülések helye – amelyet a jegyzőkönyvben 1765-től kezdve rögzítettek – minden esetben a pécsváradi vár volt. Az egyes ülésekről készült bejegyzések résztvevők általi (*manu propria*) aláírása – lényegében a jegyzőkönyvek hitelesítése – 1770-től jelenik meg. Az egyes ülésnapokon megtárgyalt ügyek száma nagymértékben függött azok jellegétől, illetve ma már fel nem tárható külső körülményektől.⁵ Így volt olyan nap (1776. május 21.), amikor 21, illetve olyan is (1777. március 15.), amikor mindössze 2 ügy tárgyalására került sor. A legtöbb ügyet, 87-et az 1768. július 4-én kezdődött, és minden bizonnyal több napig tartott úriszék alkalmával intézték el.

Az 1779-ig jegyzőkönyvben rögzített és fennmaradt 34 úriszék közül 22 esetben (1770-től) állnak rendelkezésre *manu propria* aláírások. Ezek alapján a pécsváradi úriszék állandó tagjának tekinthetők:

Helm Lipót, a pécsváradi apát meghatalmazottja (*bonorum abbatialium plenipotentarius*), aki az ülések elnöke volt.

Blásovits András, az apátsági javak fiskálisa (*fiscalis*), az uradalom ügyvédje (*procurator dominalis*), akit ugyan csak egy esetben (1776. december 16–20.) nevesítettek külön az úriszék jegyzőjeként (*sedriae dominalis notarius*) is, de ez minden bizonnyal állandó szerepe volt. Ők – aláírásuk szerint – valamennyi ülésen részt vettek.

Szintén állandó tagnak tekinthető **Tinkóczy János**, a bozsoki, majd 1771-től a pécsváradi uradalom (*provisoratus, districtus*) tisztartója (*provisor*), aki egy kivételével valamennyi ülésen jelen volt. Az úriszéki alkalmak több mint 77%-án vett részt (17 ülés) **Verhás Imre** előbb babarci, majd 1771-től – Tinkóczy Jánost váltva – bozsoki tisztartó. A földesuraság részéről alkalmanként (4 ülés) volt jelen **Kajszer Mihály** uradalmi számtartó (*rationista*), valamint egy esetben⁶ – talán öccsét, Verhás Imrét helyettesítendő – **Verhás István** babarci tisztartó. Az úriszéken szintén egyszer vett részt **Gruber Péter** babarci tisztartó.

³ Az ezt megelőző időszakból így csak az úriszék kezdő dátuma áll rendelkezésre, de az ügyek számából többször látható, hogy biztosan több napra volt szükség azok megtárgyalásához.

⁴ „Kelt napon és évben, mint fent.” „Kelt évben, napon, hónapban és helyen, mint fent.”

⁵ 1774. június 25-én egyetlen, egyszerű örökösödési, 1774. július 20-án pedig mindössze egy adóssági ügyet tárgyalt az úriszék.

⁶ 1775. július 20.

Időpont⁷	Jegyzőkönyvi oldalszám (-tól)	Hely	Ügyek száma
?			20
1764. 06. 03.	12.	nincs megadva	3
1764. 12. 18.	14.	nincs megadva	4
1765. 04. 15.	15.	in castro Pécsvár	53
1765. 06. 15.	35.	in castro Pécsvaradiensi	1
1766. 11. 28.	36.	in castro abbatiali Pécsvaradiensi	35
1767. 08. 25.	66.	in castro Pécsvár	57
1767. 12. 01.	89.	In castro Pécsvárad	30
1768. 07. 04.	105.	in oppido Pécsvár	87
1768. 11. 07.	153.	in castro Pécsvárad	40
1769. 03. 20.	180.	in castro Pécsvárad	29
1769. 07. 03.	205.	in castro Pécsvárad	23
1770. 06. 06.	225.	in castro venerabilis et exempta abbatia B. M. V. de Pécsvárad	36
1770. 11. 06–08.	253.	in castro Pécsvárad	20
1771. 12. 23–24.	270.	in castro Pécsvárad	21
1772. 04. 13–15.	281. ⁸	in castro Pécsvárad	26
1772. 08. 03.	293.	in castro venerabilis et exempta abbatiae Pécsvaradiensis	6
1772. 12. 23.	297.	in castro venerabilis et exempta abbatiae Pécsvaradiensis	8
1773. 06. 07–09.	303.	in castro Pécsvárad	18
1773. 12. 13–17.	318.	in castro Pécsvárad	35
1774. 04. 11–14.	339.	in castro Pécsvárad	35
1774. 06. 25.	358.	in castro Pécsvárad	1
1774. 07. 20.	362.	in castro Pécsvárad	1
1774. 08. 23–26.	364. ⁹	in castro Pécsvárad	28
1775. 06. 07–09.	380.	in castro Pécsvárad	50
1775. 07. 20.	402.	in castro Pécsvárad	2
1775. 08. 09.	414.	in castro Pécsvárad	2
1775. 12. 29.	418. ¹⁰	in castro Pécsvárad	20
1776. 03. 05–09.	431.	in castro Pécsvárad	38
1776. 05. 21–24.	455.	in castro Pécsvárad	39
1776. 12. 16–20.	475.	in castro Pécsvárad	31
1777. 03. 11.	492.	in castro Pécsvárad	40
1778. 02. 25.	508.	in castro Pécsvárad	24
1778. 12. 29–31.	524.	in castro Pécsvárad	5

⁷ Az úriszék kezdőnapja.

⁸ A 23. számú ügy helye üresen hagyva.

⁹ A 20. és 24. számú ügy helye üresen hagyva.

¹⁰ Elrontották az ügyek számozását, a 14. szám kimaradt.

A megyei emberek részvétele jóval nagyobb változatosságot mutatott. A legtöbbször (16 alkalom) hites tanúbizonyosággként, a jegyzőkönyv coramizálójaként¹¹ **Madarász Imre** megyei esküdt (*iurassor*) képviselte a megyei hatóságot. Egy alkalommal még 1778-ban is hitelesítő volt, ekkor azonban már alszolgabíróként. Kötelező meghívottként (*convocatus*) 14-14 esetben volt jelen Baranya vármegye törvényszékének két ülnöke, táblabírója (*assessor*), **Koller Mihály** és **Hegyí György**, utóbbi talán a hasonló minőségben 1770–1773 között négy alkalommal jelen volt **Gromon Illést** felváltva. Ugyancsak meghívott törvényes tanúként (*legale testimonium*) tizenkétszer volt jelen **alapi Salamon Sándor** (Alexander Salamon de Alap), Baranya megye szolgabírája, aki coramizálójaként **Hoitssy Benjámin** alszolgabíróvá váltotta 1773-tól. A vármegye részéről egy alkalommal volt jelen:

Nimethy Sándor alszolgabíró mint meghívott,
Blásovics Zsigmond mint meghívott,
Orlovics János megyei esküdt,
Hoitssy Pál (2 alkalommal),
Jeszenszky Emanuel alszolgabíró mint törvényes tanú (coramizált),
Koller József esküdt (coramizált),¹²
Farkas Máté megyei esküdt (coramizált),¹³
Petrás Antal ügyvéd,
Mészáros Pál megyei esküdt mint tanú,¹⁴
Kajdacsy Antal szolgabíró.

Összességében tehát az 1779-ig tartó időszakban a következő tisztviselőket tekinthetjük a pécsváradi úriszék állandó tagjainak:

az apátság részéről 4 fő

- az apát megbízottja mint az úriszék elnöke
- az apátság fiskálisa
- két tisztartó

a megye részéről 4 fő

- két táblabíró mint megyei meghívott
- két megyei kiküldött (esküdt, alszolgabíró)¹⁵

A közalapítvány kora

1779-ben jelentős, a földesúri joghatóságot is érintő változás következett Pécsvárad életében. Hugo Franz Karl von Elz pécsváradi apát halála után az apáti széket az uralkodó nem töltötte be többet, hanem a javakat összeírta, azok jövedelmét a „Budai Tudományos Egyetem” fenntartására rendelte, s ezen javak azután is közalapítványi tulajdonban maradtak, miután 1802-ben a bencés rend visszakapta birtokait.¹⁶ A közalapítványok irányítása területi alapon történt, a birtokokat kerületekbe (*prefectoratus*), azokon belül pedig uradalmakba (*provisoratus*) szervezték. A kerületek élén főtisztek (*praefectus*) álltak, ezért ezt az igazgatási egységet főtiszti kerületnek vagy főtisztségnek is nevezték. Az 1793-ban létrejött pécsváradi közalapítványi kerülethez nemcsak az egyetemi alapnak, hanem a tanulmányi

¹¹ A hitelesítés bevett formulája volt a „*coram me*”, vagyis „előttem” kifejezés.

¹² Jeszenszky Emanuel és Koller József 1775. július 20-án a két állandó tanút (Madarász Imrét és alapi Salamon Sándort) helyettesítették.

¹³ Madarász Imre helyett.

¹⁴ Alapi Salamon Sándor helyett, de nem coramizált.

¹⁵ A megyei alszolgabíró a törvényes tanúbizonyosság szerepén túl a vádlottak ügyvédjeként is jelen volt.

¹⁶ Borsy 2001, 291–292.

alpnak, a vallásalapnak és a Teréziánium-alapnak is tartoztak birtokai.¹⁷ A pécsváradi kerület 1895-ig létezett önállóan, amikor is a vágsellyei kerületbe olvasztották be. Ekkor több mint 90 000 kat. hold tartozott az irányítása alá.¹⁸ A kerületek működésének felügyeletét a Magyar Kamara (1793-ig), később (1848-ig) a helytartótanács, majd egy rövid átmeneti időszak után (1867-től) a Vallás- és Közoktatási Minisztérium látta el.¹⁹ Mivel Pécsvárad az 1780-tól létrehozott egyéb alapok gazdálkodásának és vagyonkezelésének is egyik központja lett, így a pécsváradi főtiszség joghatósága ezután olyan birtokokra és népekre is kiterjedt, amelyek korábban nem tartoztak az apátságához.

A szervezeti és az azzal együtt járó területi változások nyomán a pécsváradi úriszék működését is az új viszonyokhoz kellett igazítani.²⁰ Ennek leginkább szembeötlő jele, hogy az úriszéki ülésezésre már nemcsak Pécsváradon, hanem azokban az uradalmi központokban (Bozsokon és Versenden) is sor került, amelyek ügyészi feladatait szintén a pécsváradi fiskális látta el.²¹ A Pécsváradon tartott ülések helyének megnevezésére 1796-tól a korábbi megjelölés (*in castro*) helyett a 'Pécsvárad mezővárosában' (*in oppido*) kifejezés vált általánossá. Egy esetben (1799. május 10–11.) a pécsváradi tiszttartó házában (*in domo provisorali Pécsváradiensi*) tartották az ülést. Az úriszéki jegyzőkönyveket latinul vezették, ezzel a szokással még a magyar nyelv hivatalossá tétele (1844) után sem hagytak fel. Ebből a szempontból kivétel az 1806 decembere és 1812 augusztusa közötti időszak, amikor viszont kizárólag magyar nyelvű jegyzőkönyvek születtek.

Új jelenség a 19. század elején az erdészeti úriszékek megjelenése. Ezeknek az üléseknek kizárólagos témája volt az egyes uradalmak erdőmesterének, erdészének, számtartójának beszámolója az uradalom területén okozott erdőkárokról, falopásról, illetve az elkövetőkre kiszabott büntetési tételekről (pénzbüntetés, robot, pálca). Ezekben az úriszékeken tárgyalták a vadászokkal szemben felmerült panaszokat, az általuk elkövetett jogsértéseket is.²² A fatolvajok büntetéseit uradalmanként, hosszabb időszakot (akár több évet) egybefogva tekintették át.

Az úriszéki ülések elnöke („előülő”, *praeses*) a kerületi főtiszt (*praefectus*), a jegyzőkönyv vezetője (jegyző) pedig a pécsváradi uradalmi ügyész (*fiscalis*) volt. Az ülések előkészítése, valamint az ott hozott határozatok végrehajtása a tiszttartók feladata volt. Az úriszékek résztvevői között – amennyiben az egyes ügyek igényelték – az adott uradalom számtartója, kasznárja, egyéb tisztviselője is jelen lehetett. Baranya vármegye egy esküdtet és egy (fő/al)szolgabíróat delegált az úriszékre. Előbbi hiteles tanúként, utóbbi pedig emel-

¹⁷ A kerület kialakulása kapcsán lásd Borsy 2015, 183.

¹⁸ A pécsváradi közalapítványi uradalom kialakulásának és működésének jó áttekintését adja Borsy 2001, 292–300. Értékes adattári részt tartalmaz a 19. század első felére vonatkozóan: Borsy 2006–2007,

¹⁹ Felhő – Vörös 1961, 324–326.

²⁰ Az átmenetről tanúskodhat, hogy az 1778 decembere és 1781 áprilisa közötti időszakból nem maradt fenn úriszéki jegyzőkönyv. Hasonlóképp nincs jegyzőkönyv az 1812. október és 1815. április közötti időszakról.

²¹ A pécsváradi kerület uradalmi 1793–1848 között: Pécsvárad, Bozsok, Versend, Dunaföldvár, Szekszárd, Mágocs, Vajszló, valamint a Báránd pusztai vallásalapítványi és a szentágotai tanulmányi alapítványi uradalom. Borsy 2001, 296; Kopasz 1970, 61–62.

²² Az erdőgazdálkodás jelentőségét mutatja, hogy a főtiszségen belül az erdők kezelésére külön szervezetet hoztak létre (Pécsváradi Kerületi Erdőhivatal), amelyben uradalmanként lovas vadászok és erdészek teljesítették szolgálatot. Kopasz 1970, 62–63.

lett a perbe fogott személy(ek) ügyvédjeként vett részt az üléseken. Az úriszék határozata ellen a megyei törvényszékre lehetett fellebbezni. Ilyen esetekben a vonatkozó iratokat a megyei küldötteknek adták át, ők vitték magukkal a megyéhez.

Az ülések első feladata általában a korábbi ülés jegyzőkönyvének felolvasása és jóváhagyása volt.²³ Ezt követte a tisztartó jelentése a korábbi ülés(ek)en rábízott feladatok elvégzéséről. Az úriszéken tárgyalt ügyeket a fiskális készítette elő, ügyelve arra, hogy az ugyanazon személyeket érintő ügyek egymás után kerüljenek napirendre.²⁴ Az úriszéken tárgyalt esetek főleg polgári ügyek, nagy részben vagyoni, örökösödési jellegűek. Büntetőjogi kategóriába – a falopásokat nem számítva – leginkább a könnyű és a súlyos testi sértések tartoztak, ezek büntetése általában testi fenytés (pálcázás, botozás) és szabadságvesztés (tömlöcözés) volt. Főbenjáró bűncselekményekre (gyilkosság, emberölés, házasságtörés, paráznaság) viszonylag kevés példa van, és ezekben az ügyekben is a legtöbb esetben van olyan enyhítő körülmény, amelynek következtében a halálbüntetés helyett szabadságvesztés és egyéb mellékbüntetések (testi fenytés, böjtöltetés) kerülnek kiszabásra.²⁵ Külön is megjegyzendő, hogy a pécsváradi úriszék működéséből – a marxista történetírás megállapításaival ellentétben²⁶ – egyáltalán nem mutatható ki a parttalan földesúri hatalom jobbágynyúzótobzódása. A pécsváradi úriszék a falusi joghatósággal,²⁷ saját fiskálisával, sőt még megyei tisztviselőkkel szemben is többször megvédte jobbágyait,²⁸ tisztviselőit,²⁹ valamennyi felbbezési szándéknak helyt adott, nagyvonalúan bánt a *remanentialis* földekkel, ejtett vádat bizonyítottság hiányában, enyhített, átütemezett, sőt el is engedett büntetést testi fogyatékosok³⁰ vagy terhesség³¹ miatt, ítéleteit pedig igyekezett meggyőzően, jogszabályi hivatkozásokkal megindokolni.³² Az ítélelhozatalban ugyanakkor többször szerepet kapott az illetőről kialakult közvélekedés, a közösségben róla élő kép, illetve olykor a falusi előljáróktól kért és kapott jellemzés is.

Az úriszék tevékenysége a korabeli joggyakorlat mellett eleven bepillantást enged a gazdaság, a társadalom és a gondolkodásmód történetébe is, ezért tanulmányozása számos kutatói kérdésfelvetésre szolgálhat válaszul.

²³ A jegyzőkönyvek jóváhagyásának idejét befolyásolta annak végleges, tisztázati formában való elkészülte. Az 1808. júliusi jegyzőkönyvet csak az 1810. februári ülésen olvasták fel és hagyták jóvá.

²⁴ Ez a szervezési elv néha a települések kapcsán is tetten érhető.

²⁵ 1807.11.23. 62. sz. 1807-ben a főbenjáró bűnökben többszörös visszaeső Dadics Istvánt ítélik halálra. (1807.11.23. 72. sz.)

²⁶ Lásd például Eckhart 1954, 164–178, 181; Varga 1958, 5.

²⁷ 1809.04.17. 28. sz.; 1807.11.23. 61. sz. Utóbbi esetben az úriszék a falusi előljárók testi büntetésétől csak azért tekintett el, „mivel az alpereseket, úgymint falu előljáróit a köznépek botránkozására pálcákkal illetni nem akarja”.

²⁸ 1806.12.01. 43. sz.

²⁹ 1808.02.01. 307. sz.

³⁰ 1810.06.12. 9. sz., 1810.03.19. 19. sz., 1812.08.28. 1. sz.

³¹ 1810.03.19. 64. sz., 1812.08.28. 2. sz.

³² E tekintetben a két leggyakrabban hivatkozott jogforrás Werbőczy Hármaskönyve és Mária Terézia Urbáriumá volt.

Bibliográfia

Források

Magyar Nemzeti Levéltár BML XI.605.i. R.

Szakirodalom

Borsy, 2001 = Borsy Judit: Pécsvárad története 1686 és 1848 között. In: Füzes Miklós (szerk.): *Pécsvárad*. Pécsvárad.

Borsy, 2006–2007 = Borsy Judit: A pécsváradi közalapítványi kerület tisztviselői, alkalmazottai a 19. század első felében. In: *Baranyai történelmi közlemények 2*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. 161–221.

Borsy, 2015 = Borsy Judit: A pécsváradi közalapítványi uradalom gazdálkodásának sajátosságai az 1830-as években. In: Szirácsik Éva (szerk.): *Régi nagybirtokok, új kutatások*. [Győr]. 183–201.

Eckhart 1954 = Eckhart Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a 16–17. században*. Budapest.

Felhő – Vörös, 1961 = Felhő Ibolya – Vörös Antal: *A helytartótanácsi levéltár*. Budapest.

Kopasz, 1970 = Kopasz Gábor: A pécsváradi közalapítványi iratok. In: *Baranyai helytörténetírás 1970*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs.

Varga 1958 = Varga Endre (szerk.): *Úriszék. 16–17. századi perszövegek*. Budapest.